

НИКОЛАЙ ХРЕЛКОВ И ПРОНИКВАНЕТО НА СЪВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА У НАС ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ

Ангел Анчев

Един от първите преводачи на съветската литература у нас, от времето на нейното проникване през 20-те години, е Николай Хрелков. Близък приятел на Г. Милев, Хрелков сътрудничи в неговите списания „Везни“ (1919—1922) и „Пламък“ (1924—1925)¹ предимно със статии и преводи из руската съветска поезия. Тази дейност на Н. Хрелков, която в оня период изцяло поглъща вниманието на нашия поет, не е оценена по достойнство — тя е или премълчавана, или разглеждана като част от увлеченията му по руските символисти. Всъщност авторът на „Среднощен конгрес“, подобно на Гео Милев, обръща поглед към младото съветско изкуство. То го привлича със своя революционен повик, със своите идеи и новаторство.

В известни случаи популяризирането на съветската литература на страниците на „Везни“ и „Пламък“ е плод на съвместния труд на двамата наши поети.² Но докато Гео Милев се явява най-ревностен пропагандатор на творчеството на Маяковски, то Н. Хрелков има определена заслуга за запознаване на нашата културна и прогресивна общественост с Блок и Брюсов. Освен произведения от Брюсов и Блок, Н. Хрелков превежда отделни стихотворения от С. Есенин и А. Бели. Предпочитанията на нашия поет го насочват към революционните творби на превежданите автори — повечето от които са непосредствен отзвук на Октомврийската революция. От В. Брюсов той превежда „Кинжал“, „Другарки“, „Ла белл дам сан мерси“ и „Ассархадон“; от Ал. Блок — „На Куликовското поле“ и „Епилог към „Дванадесетте“; от С. Есенин — „Другар“; от А. Бели — поемата „Христос Възкресе“.³

Освен посочените стихове, Хрелков превежда⁴ и пише статии за съветската литература. Такава статия той помества в сп. „Пламък“ по случай петдесетата годишнина на В. Брюсов.⁵ В нея Хрелков разглежда еволюцията

¹ Н. Хрелков е бил не само сътрудник, но и съредактор на сп. „Пламък“ (1924—1925).

² Има се предвид статията на Гео Милев „Александър Блок“, написана по случай смъртта на поета и поместените след нея стихове „На Куликовското поле“ и „Епилог към Дванадесетте“, преведени от Н. Хрелков. (Вж. сп. Везни, 1921, кн. 1.)

³ „На Куликовското поле“ и „Епилог към „Дванадесетте“ на Ал. Блок са поместени в сп. Везни, 1921, кн. 14.

⁴ „Другар“ на С. Есенин в сп. Везни, 1922, кн. 14.

⁵ „Христос Възкресе“ на А. Бели излиза през 1925 г. като отделно издание на библиотеката „Пламък“. За нея се съобщава в сп. „Пламък“, 1925, кн. 4.

⁶ „Кинжал“, „Другарки“, „Ла белл дам сан мерси“ и „Ассархадон“ на Брюсов в сп. „Пламък“, 1924, кн. 1.

⁷ „Русия и интелигенцията“, прев. Н. Хрелков и Л. Маринов, библиотеката „Червен пантеон“, 1921 г.

⁸ В сп. „Пламък“, 1924, кн. 1, Н. Хрелков помества статията „Валери Брюсов“.

във възгледите и творчеството на „патриарха“ на руския символизъм в тясна връзка със събитията в Русия от 1905 г. „Много от стиховете на Брюсов — пише Хрелков, носят дълбокия отпечатък на това страшно време.“

Със завидна осведоменост Н. Хрелков говори за живота и творчеството на Брюсов. Той се възхищава от този „многолик поет“, „първожрец на руското изкуство“, който се възвисява над дребното и пошлото в живота, отрича се от своята класа и застава на страната на революционния народ.

Като търси връзката на Брюсов с народа, Хрелков проследява неговата еволюция по посока на революцията, подчертава значението му за обединяване на руската интелигенция с революционните маси. С тази цел той се спира и на книгата на В. Брюсов „Защо станах комунист“, написана като отговор на хулите на емигрантите клеветници на Октомврийската революция и съветската литература — Д. Мережковски и З. Гипиус.

Хрелков се спира подробно и на значението на Брюсов за формирането на новата революционна естетическа мисъл в Съветска Русия. И сега „той чертае пак нови пътища в изкуството“ — пише нашият поет. Макар и да признава, че в това отношение „малко знаем“, той не изпуска да ни информира, че каталозите обявяват нови книги — „Миг“, „Звезда“ и „Последни мечти“ които говорят за нов подем в творчеството на В. Брюсов.

Както тази статия, така и спомените на съвременниците, пък и самата поезия на Хрелков от началния период, показват, че творчеството на „руските символисти е познато на нашия поет още отпреди революцията. Много от техните произведения той чете в оригинал още като ученик“.¹ Това се потвърждава и от по-късните спомени на Мила Гео Милева: „Гео рецитираше стихове на всички европейски езици, Николай — на руски.“² Като начеващ поет, той се увлича от поезията на Балмонт и особено от тази на Блок и Брюсов. „Гео често ми казваше — си спомня другарката на Гео Милев: „Знаеш ли кой най-много скърби за Блок? — Хрелков.“³

Руските символисти го пленяват не само с изящния си стих, с неговата елегична тоналност, но и със своеобразието си бунт срещу обществения строй. Това определя и предпочитанието на нашия поет към един или друг техен представител. В спомените си за Н. Хрелков неговият близък приятел Д. Осинин пише: „Любимо четиво ни бяха стиховете на Балмонт и Брюсов. Брюсов повече ни допаднаше. Виждаше ни се по-строго придирчив и с по-дълбока мисъл.“⁴

Като имаме предвид, че двадесетте години за Хрелков са „период на търсене, на формиране като поет“, увлечението му по Блок и Брюсов безусловно оказва влияние и върху неговото творческо изграждане и развитие. Самите преводи потвърждават мисълта, че той не само се увлича, но и активно се учи от Блок и Брюсов. Формално тяхното влияние по-силно се чувствава в поезията на Хрелков от времето, когато сътрудничи в сп. „Хиперион“ — 1922 г. В стихотворения като „Глас“, „Стон“, „Сън“ и „Заник“ се налага абстрактната романтика, неясната и отвлечена образност, характерна за поетиката на символистите. Именно на страниците на „Хиперион“ Хрелков помества редица преводи из символистичната лирика на Блок, като „Смеха на моя дух неверен“.

¹ Вж. Никола Тодоров, С богатата руска литература. Сб. Спомени за Николай Хрелков, БП, С. 1960.

² Мила Гео Милева, Николай в моя живот. Сб. Спомени за Николай Хрелков, БП, С. 1960, стр. 51—52.

³ Пак там.

⁴ Д. Осинин, За младежа и за завършения човек и борец. Сб. Спомени за Николай Хрелков, БП, С. 1960, стр. 147—156.

„Годините без шум се нижат“ и „Така възторжено-невинно...“.¹ Впоследствие нашият поет, макар и да се отърсва от символистичните похвати, никога не изневерява на своята любов към Блок и Брюсов. Но към тяхното творчество той вече подхожда по-диференцирано, с критерия на писател-комунист. Това потвърждава и преходът му от „Хиперион“ към „Пламък“, който бележи стремежа на Хрелков да усвои новия социалистически-реалистически метод.² Той с особено задоволство — пише Димитър Хаджилиев, говореше за резкия завои на Гео от символизма и експресионизма на „Везни“ към очертаващия се социалистически реализъм на „Пламък“.³ През този период интересът на Хрелков към преобразяващата роля на Октомврийската революция в литературния и естетически живот на Съветска Русия нараства още повече. И може да се каже, че именно следреволюционното творчество на любимите му поети оказва по-трайно, не формално, а идейно-естетическо въздействие върху развитието на нашия поет. Зрелото творчество на автора на „Среднощен конгрес“ носи в себе си идеите на Октомври и се отличава със своята боева партийност и дълбока хуманност.

При представянето на Брюсов Хрелков си поставя за цел да даде колкото е възможно по-пълна картина на многостранното и богато творчество на руския поет, на неговото тематично разнообразие и идейна насоченост. Затова той превежда стихове от различни цикли и стихосбирки на Брюсов: стихотворението „Другарки“ (1895) е из цикъла „В будни“⁴, „Ассархадон“ (1897) — из „Любимцы веков“⁵, „Кинжал“ (1903) — из „Современность“⁶, „La belle dame sans merci“ (1907) е из цикъла „Обреченный“⁶. — Това са малки епически длатна, някои с тематика из историята, други — из съвременния живот. Едините и другите обаче са израз на „постоянното бягство“ (А. В. Луначарски) на поета от своето общество.

Макар и стихотворението „Другарки“ да не се отличава с някаква ясно определена идейна насоченост, то привлича вниманието на Хрелков с предчувствието на поета за безвъзвратното отминаване на стария и скорошното идване на новия живот:

Жени три пияни и паднали
танцуват по пътя прегърнати
.....
Отиват позорни, пияни и
ругаят се в нещо загледани —
а в здрача потръпват звънарите
със кръстове мълком приведени.

Ако тук стремежът на преводача е да запази обществената атмосфера и задухата, която предвещава буря, то в стихотворението „Ассархадон“ вниманието му е насочено към предаване на осезаемия образ на митичния цар Ассархадон с неговата мъжествена сила и амбиция за световно господство:

Аз Цар съм на царете — Цар Ассархадон
Владетели, царе, вам казвам аз: Горко ви!
Едвам приех властта, повдигна се Сидон —
Сидон превърнах в прах и сринах до основи.

¹ Сп. Хиперион, 1922, год. I, кн. 2.

² Д. Хаджилиев. Прекрасният Хрелков. Сб. Спомени за Николай Хрелков, БП, С. 1960, стр. 167—175.

³ Chefs d'œuvres, 1894—1896.

⁴ Tertia vigilia („Третия стража“), 1898—1901.

⁵ Stephanos („Венок“) 1904—1905.

⁶ Все напевы 1906—1909.

Това е един химн на силата и мъжеството, химн на смелостта, чрез който големият поет осмисля миналото, за да погледне в настоящето. В това е и съвременният патос на стихотворението.

Може би най-пълно морално удовлетворение като поет комунист Хрелков изпитва, когато превежда Брюсовото стихотворение „Кинжал“. То е писано през 1903 г. и отразява обществения поход в руското общество в навечерието на буржоазно-демократичната революция от 1905 година. В него омразата към „земния строй“ е много по-силно изразена, протестът по-определен и политически осмислен:

Как ненавиждам аз тук земния ви строй,
позорен и дребнав, неправ и непристоен —
и винаги се смеех на вашия зов за бой,
без вяра в повик боен.

Във финала на стихотворението ясно е нарисувана първата вълна на приближаващата се революционна буря. Поетът е категоричен — той ще намери своето място сред революционния народ и ще го подкрепи с „песента си“:

Но ето първий, гръм. Това е зов и знак;
ваш роб съм! аз крещя на вашите възгласи,
и с тъмната опасност и с раснещия мрак,
По-смел съм в песента си.

Кинжал на песента. В светкавица от кръв
нечакано проблесна вярната стомана.
И ето аз съм при масата и пръв
под мълните застанал.

Поетическото вдъхновение на Брюсов в това стихотворение, сливането на поета с революционната маса безспорно импонира на душевното състояние на Хрелков и на прогресивната ни интелигенция от 20-те години.

Постижението на Н. Хрелков не е само в това, че той успява при превода да запази идейно-емоционалния смисъл на Брюсовата поезия — нейния патос и философска дълбочина на мисълта. Но Хрелковият превод ни дава възможност да почувствуваме и художествените особености на Брюсовия стих — неговата стройност, поетически колорит, осезаема релефност и завършеност на образа. Това определя и художествената стойност на преводите и изключителното им естетическо въздействие върху нашия читател.

Не по-малко забележителни са и преводите, които Николай Хрелков прави от Ал. Блок. Блок го привлича преди всичко със синовната си обич и дълг към родината. Израз на това чувство на поета е и стихотворението му „На Куликовското поле“, писано през 1908 г. по време на реакцията. Щепомним, че точно по това време Блок заявява: „... стои пред мен моята тема, темата за Русия. . . на тази тема аз съзнателно и безвъзвратно посвещавам живота си.“¹ В стихотворението се отразява тежкото преживяване на руския поет поради поражението на революцията от 1905 г. и вярата, че родината ще намери сили да се справи. Блок ни пренася в далечното минало на Русия, за да покаже, че в най-тежките мигове на историята поетът неуморно съпътствува родината:

Път през полята, път през скръб и тайна,
Родино — твойта скръб!
Без страх вървя през таз мъгла безкрайна
с теб, образ скъп.

¹ Ал. Блок, Соч. в одном томе, 1946 г. стр. 531.

През нощта, кога Мамай обсеби
твоите широти
в тъмното поле ний бяхме с тебе.
Знаеш ли ти?

Хрелков не случайно се спира на това стихотворение. То е едно от най-кубавите поетични творби на Блок. В него големият поет остава верен на своето изискване „личната страст“ на художника, ако той е голям художник, всякога е „наситена с духа на епохата“ и затова „в епохи на бури и тревоги най-нежните и най-интимните стремежи на душата на поета също така се изпълняват с буря и тревога“:¹

Сърце не ще заспи спокойно,
пак облаци висят над нас.
Тежи доспех като пред боя.
Моли се. Иде твой час!

Блок е един от най-трудно преводимите руски поети. Въпреки това преводът на „Куликовското поле“ е измежду най-сполучливите преводи, които Хрелков прави от руски. Нашият поет успява да запази художествената тъкан на произведението — лирическият сюжет и историческият подтекст, които съставят и най-характерната особеност на Блоковата творба.

Хрелков много добре е познавал творчеството на Блок не само отпреди революцията, но и от годините на революцията. Това потвърждава и преводът му на „Епилог към „Дванадесетте“. С усета на голям поет и преводач Н. Хрелков запазва в това произведение многостранното звучене на революционната буря, нейната безпощадна разрушителна и същевременно обновяваща сила. Хрелков намира изразни средства, за да предаде при превода на поемата езика на многоликата улица, живият дъх на тревожните и пълни с надежда революционни дни. Нашият поет добре схваща докъде се простира грубата реалност, предадена в отделни моменти на това романтическо по своята образна система произведение, в което Христос като поетически образ се явява символ на светлите стремежи и спасението на човечеството:

О иде, близко е Христос!
Велики дни летят над нас.

Може би поетът има предвид именно романтичната поема на Блок, когато по-късно признава: „Обичам Блок — не символиста, а романтика.“

На Хрелков е близка именно революционната романтика от последните произведения на Блок, неговата любов към народа, неговите тревоги за съдбата на родината.

Не случайно изборът на Николай Хрелков пада и върху поемата на Андрей Бели „Христос Възкресе“ и „Другар“ на Сергей Есенин. От разнообразното и противоречиво творчество на тези двама поети той подбира най-идейното — това, което се отнася до Октомврийската революция, до нейната прослава.

В „Христос Възкресе“ Андрей Бели пише:

Русия
ти днес
си невеста
приеми
пролетна вест...
Вий всички земи,
Зачервенеете
с брези
Има

¹ Ал. Блок, Соч. в одном томе, 1946 г., стр. 477.

Възкресение
Ний носим —
Спасение. . .

Връзката на А. Бели с революцията, по думите на Хрелков, го спасява от „забравата, която — като императив на новото време — погълна повечето от поетите на руския символизъм!“

Подобно на поемите на Ал. Блок и А. Бели, стихотворението „Другар“ (1917) на С. Есенин се явява също отзвук на революцията. Като тях то е усложнено от религиозна символика и смесва мечтата на революцията с християнската вяра, но заедно с това произведението на С. Есенин е израз на съчувствието на поета към борбата на революционния народ:

Той бе син на прост работник
И кратка е за него повестта.
Косите му бяха като мрака на нощта,
а очите дълбоки и кратки.

Баща му виеше гръб в труд упорен.
И залькът изкарваше с пот.
А той стоеше у дома затворен —
Другари му бяха: Христос и котката.

В това стихотворение липсва характерната есенинска лиричност. То е изградено върху конкретна основа, образите са резултат на пряко зрително усещане. Това е запазено и в превода:

Не чуваш ли, Иисусе?
Виж, аз съм веч самин!
Към теб ръце простира
другаря ти Мартин. . .

Образът на Христос като символ на спасението намира широко място в младата съветска литература. Както виждаме, той се явява и в „Дванадесетте“ на Ал. Блок, и в „Христос Възкресе“ на А. Бели, и в „Другар“ на С. Есенин. Да се смята, че Хрелков не е наясно с работническия идеал и нарочно подбира произведения, в които религиозната символика заема твърде широко място, макар и образът на Христос да е осмислен в един по-революционен план, е погрешно. Просто това му предлага съветската литература, пък и нашият поет счита, че тези произведения най-пълно отразяват тенденциите в младото съветско изкуство — неговия революционен оптимизъм и романтика. И той не грешил! Поне за началото на 20-те години, преведените от Н. Хрелков „Епиграм към „Дванадесетте“ на Блок, „Христос Възкресе“ на А. Бели, „Другар“ на Есенин са непосредствен отзвук на революцията и се счита, че бележат началото на едно ново изкуство, на едно ново естетическо светоусещане. Освен това с преводите от тези автори, поетът комунист Н. Хрелков цели да покаже обновяващата, възраждащата сила на Октомврийската революция, новия творчески подем, който тя извиква дори сред писателите от по-старото поколение, като Брюсов и Блок, които приветствуват нейните идеи. На него му е близък призивът на Блок, отправен към творческата интелигенция: „С цялото си тяло, с цялото си сърце, с цялото си съзнание — слушайте Революцията.“ На това изискване Хрелков подчинява целия си съзнателен живот и дейност на поет и преводач.

Накрая ще отбележим, че статиите на нашия поет за съветската литература, както и неговите преводи не са история в българо-съветските литературни връзки, те не са загубили своята художествена стойност и до днес. Това определя и трайният и незаличим принос, който Николай Хрелков, заедно с Гео Милев, в началото на 20-те години прави за популяризиране на младата съветска литература и на идеите на Октомврийската революция у нас.